

UOT: 631.674.3

SUBARTEZIAN QUYULARININ BALANSDAN-BALANSA VERİLMƏ PRİNSİPLƏRİ

doktorant, A.H. Madyaşov. “AzHvəM” EİB
doktorant R.M. Mustafayev. Az DAU

Məqalə redaksiya heyətinin 27 mart 2019-cu il tarixli iclasında (protokol № 02) t.e.f.d.,dos. Q.Q. Bayramovun təqdimatı əsasında müzakirə olunaraq, onun «Elmi əsərlər toplusu»na daxil edilməsi qərara alınmışdır

Xülasə. Məqalə içməli, sənaye və kommunal-məişət təyinatlı subartezian quyularının Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin balansından çıxarılıb digər dövlət qurumlarına, fiziki və hüquqi şəxslərə verilməsinə dair müvafiq prinsiplərin hazırlanmasına həsr edilmişdir.

Açar sözlər: subartezian quyusu, balans, təhvil vermə, təhvil alma, qayda, mülkiyyətçi.

Giriş. Hal-hazırda Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin (AzMvəST ASC) balansında 8713 subartezian quyuları var. Bu quyuların 7042-si suvarma, 1618-i su təchizatı və 53-ü isə torpaqların meliorasiyası məqsədilə istifadə olunur (cə.d.) [3].

840 subartezian quyusu Naxçıvan Muxtar Respublikasında yerləşir. 289 subartezian quyusu ermənilər tərəfindən işğal edilmiş Dağlıq Qarabağ bölgəsində qalmışdır. Subartezian quyuları vasitəsilə hasil edilən suyun ümumi sərfi 117 m³/san təşkil edir. Suvarma suyu olmayan ərazilərdə yeni əkin dövryyəsinə cəlb ediləcək torpaqları suvarma suyu ilə təmi etmək üçün Azərbaycan dövləti tərəfindən daha 1250 subartezian quyusunun qazılması planlaşdırılmışdır.

Subartezian quyularının inşasına və onların istismarına dövlət büdcəsindən kifayət qədər vəsait ayrılır. Eyni zamanda bu quyuların, qeyd edildiyi kimi, xeyli hissəsi su təchizatı – içməli, sənaye və kommunal-məişət məqsədləri üçün istifadə olunur. Faktiki olaraq bu quyular AzMvəST ASC-nin fəaliyyət dairəsinə aid deyil. Ona görə də həm dövlətin, həm də AzMvəST ASC-nin yükünü azaltmaq üçün bu quyuları birbaşa təyinatı üzrə istifadə edən qurumlara, fiziki və hüquqi şəxslərə verilməsi daha məqsəduyğun hesab edilir. Lakin subartezian quyularının bir təşkilatdan (balansdan) digərinə (balansına) verilməsini təmin edən konkret qaydalar işlənilməmişdir. Odur ki, subartezian quyularının bir balansdan digər balansa verilməsi prinsiplərinin hazırlanması aktual məsələ kimi gündəlikdə durur.

Cədvəl

Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC-nin balansında olan subartezian quyuları haqqında ümumi məlumat [3]

Rayon və idarənin adı	Cəmi, ədəd	Suvarılan sahə, ha	Quyuların təyinatı		
			Suvarma, ədəd	Su təchizatı, ədəd	Meliorasiya və suvarma, ədəd
1	2	3	4	5	6
Ağdam SQİİ	1076	30158	1076		
Ağcabədi SQİİ	863	30400	764	99	
Bərdə SQİİ	881	21225	637	191	53

1	2	3	4	5	6
Beyləqan SQİİ	672	4447	505	167	
Goranboy SQİİ	777	23000	715	62	
Şəki SQİİ	630	6028	441	189	
Şəmkir SQİİ	738	16172	588	150	
Tər-tər SQİİ	424	9690	388	36	
Tovuz SQİİ	672	11143	643	29	
Abşeron SSİ	4			4	
Quba SSİ	19			19	
Qusar SSİ	12	193	8	4	
Samux SSİ	463	22645	463		
Şamaxı SSİ	1			1	
Şəki SSİ	24		24		
Xaçmaz SSİ	24			24	
Göygöl SSİ	191	4777	191		
Göyçay SSİ	1			1	
İmişli SSİ	2			2	
Tər-tərçay HQİİ	1			1	
Acı-nohur QOSTSİİ	11			11	
Boz-dağ QOSTSİİ	25			25	
Mər.-Muğan QOSTSİİ	6			6	
Pirsaat QOSTSİİ	66			66	
SAK İİ	1			1	
Bölgələr üzrə cəmi:	7584	179878	6443	1088	53
Nax. MR üzrə	840	1348	323	517	
Yuxarı Qarabağ	289		276	13	
Respublika üzrə cəmi:	8713	181226	7042	1618	53

Qeyd: SQİİ – subartezian quyularının istismar idarəsi; SSİ-suvarma sistemləri idarəsi; HQİİ-hidrotexniki qurğuların istismarı idarəsi; QOSTSİİ-qış otluqlarının su təminatı sistemlərinin istismarı idarəsi; SAKİİ-Samur-Abşeron kanalının istismarı idarəsi.

İşin əsas məqsədi AzMvəST ASC-nin balansında olan işməli, kommunal-məişət və sənaye təyinatlı subartezian quyularının cəmiyyətin balansından çıxarılıb digər dövlət qurumlarına, fiziki və hüquqi şəxslərə verilməsinin təşkilatı və elmi bazasının yaradılmasından, həmçinin yeraltı su ehtiyatlarından və su qurğularından birbaşa və səmərəli istifadənin təmin edilməsindən ibarətdir.

Tədqiqat metodu. Subartezian quyularının balansdan-balansa verilməsi və təyinatı üzrə istifadə prinsipləri su təsərrüfatı və su təchizatı ilə məşğul olan təşkilatların fəaliyyət sahələrinin və vəzifələrinin, dövlət qurumlarının səlahiyyət dairələrinin öyrənilməsi, mövcud normativ-hüquqi və qanunvericilik aktlarının təhlili [1,2], «Meliorasiya və irriqasiya haqqında» Qanun [4], «Meliorasiya və irriqasiya sistemlərinin istismarı və qoruyucu meşə əkinlərinin saxlanılması» [5], «Meliorasiya və irriqasiya sistemlərinin pasportlaşdırılması» [6] və digər Qaydalar əsasında tərtib edilmişdir.

Təhlil və müzakirələr. AzMvəST ASC-in balansında yerləşən, lakin torpaqların

meliorasiya edilməsi (qrunt sularının səviyyəsinin tənzimlənməsi, şorlaşmış torpaqların yuyulması, torpaqda optimal su-duz, temperatur və qida rejimlərinin yaradılması) və kənd təsərrüfatı bitkilərinin suvarılması məqsədilə istifadə olunmayan subartezian quyularının digər dövlət qurumlarına, fiziki və hüquqi şəxslərin balansına verilməsi aşağıdakı qaydada həyata keçirilir.

Sənaye, kommunal-məişət və içməli su təyinatlı subartezian quyuları dövlət qurumlarına, fiziki və hüquqi şəxslərə, o cümlədən “Azərsu” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinə, Qaçqınlar və Məcburi Köçkünlərin işi üzrə Dövlət Komitəsinə, Kənd bələdiyyələrinə, Rayon təhsil idarələrinə, Kommunal Müəssisələr Kombinatlarına, Heyvandarlıq fermalarına, Gənclər idarələrinə, Şadlıq saraylarına, Rayon İdman komplekslərinə, Rayon Səhiyyə idarələrinə, Sənaye müəssisələrinə, Hərbi hissələrə, Birliklərə və digər təşkilatlara verilə bilər.

Subartezian quyularını dövlət qurumlarına, fiziki və ya hüquqi şəxslərə təhvil verilməmişdən əvvəl Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyəti tərəfindən onların inventarlaşması aparılır, texniki vəziyyəti, işlək vəziyyətdə olub-olmaması, texniki xarakteristikaları ixtisaslı mütəxəssislər tərəfindən müəyyən edilir və bu barədə müvafiq akt tərtib edilir.

Təhvil-təslim ediləcək subartezian quyularının hər birinin texniki sənədlərinin, əsasən texniki pasportunun olub-olmaması yoxlanılır. Quyuların texniki pasportları olmadığı halda, mütəxəssislərdən təşkil olunmuş komissiya tərəfindən “Meliorasiya və irriqasiya sistemlərinin pasportlaşdırılması Qaydaları” rəhbər tutularaq layihə və kadastr sənədləri, həmçinin yerində yoxlama yolu ilə əldə edilən məlumatlar əsasında quyunun (quyuların) yeni texniki pasportu hazırlanır. Pasportda quyunun bütün texniki xarakteristikası öz əksini tapmalıdır.

Hər bir subartezian quyusunun, onun köməkçi qurğularla, avadanlıq və texniki vasitələrlə birlikdə dəyəri vahid tarif qiymətləri əsasında xüsusi komissiya tərəfindən müəyyən edilir.

Subartezian quyusunu və ya quyularını təhvil verən və balansından çıxaran (Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyəti) və təhvil alan və ya balansına daxil edilənlər arasında razılıq müqaviləsi bağlanılır. Müqavilə müvafiq İcra Hakimiyyəti orqanı ilə razılaşdırılır.

Rəsmi razılıq əldə edildikdən sonra hər iki tərəfin (təhvil verənin və təhvil alanın) nümayəndələrindən ibarət təhvil-təslim komissiyası yaradılır.

Təhvil-təslim komissiyası tərəfindən subartezian quyusu və onun üzərindəki köməkçi qurğular, texniki vasitələr və avadanlıqların texniki vəziyyəti və yerində olub-olmaması yoxlanılır və təhvil-təslim və ya balansdan çıxarılma və balansına daxil edilmə aktı tərtib olunur.

Təhvil-təslim aktı Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar

Cəmiyyətinin sədri və ya onun müavinləri, həmçinin quyunu təhvil götürən qurumun rəhbəri və ya səlahiyyətli nümayəndəsi və yaxud da təhvil götürən fiziki və hüquqi şəxs tərəfindən təsdiq edilir.

Subartezian quyusunun və ya quyularının mülkiyyətçisi onun (onların) saxlanılmasına, təhlükəsizliyinə və istismarına öz səlahiyyətləri daxilində cavabdehlik daşıyır. Bununla belə, mülkiyyətçi “Meliorasiya və irriqasiya sistemlərinin istismarı və qoruyucu meşə əkinlərinin saxlanması Qaydaları”na əməl etməlidir.

Subartezian quyusunun və ya quyularının mülkiyyətçisi onu (onları) sata və ya kiməsə bağışlaya bilməz, lakin uzun və qısa müddətli icarəyə verə bilər.

Subartezian quyusunun və ya quyularının mülkiyyətçiləri ətraf mühitin qorunmasına, yeraltı su ehtiyatlarından daha səmərəli və qənaətlə istifadə edilməsinə cavabdehlik daşıyır. Quyu və ya quyularla götürülən suyun miqdarı yeraltı suların dinamik (bərpaolunan) ehtiyatından çox olmamalıdır.

Qeyd edək ki, bərpaolunan yeraltı su ehtiyatının təyin edilməsi müxtəlif metodlarla həyata keçirilir. Məsələn, son fərqlər, analitik və balans metodları [9,10]. Bu metodların bəziləri olduqca mürəkkəbdir, istifadə üçün xeyli əlavə cihaz və qurğular, vaxt və əmək sərfi tələb edir. Metodların həyata keçirilmə və istifadə olunması üzrə aparılan təhlillər göstərir ki, bərpaolunan və ya dinamik ehtiyatı təyin etmək üçün su balansı metodundan istifadə etmək daha asan və məqsədəuyğun hesab edilir.

Quyuların işi zamanı yeraltı su ehtiyatını təyin etmək üçün aşağıdakı tənlikdən istifadə olunur [7,8]:

$$W=A+B+\Phi+P - (U+T)+\Pi - O; \quad m^3/ha, \quad (1)$$

burada: A – il ərzində yağın yağıntıların miqdarı; B – suvarmaya verilən suyun miqdarı; Φ – kanallardan gedən süzmə itkiləri; P – təzyiqli su ilə qidalanma U – torpaqdan gedən buxarlanma; T – bitkilər tərəfindən istifadə edilən suyun miqdarı (transpirasiya).

Π və O – yeraltı ilə daxil olan və çıxan suyun miqdarıdır.

Bir qayda olaraq subartezian quyuları işləyərkən ərazidə depressiya qığı yaranır və bu zaman yeraltı ilə çıxan suyun axını zəifləyir və onun miqdarı təqribən sifıra yaxınlaşır. Ona görə də (1) tənliyindəki O kəmiyyətinin qiymətini sifıra bərabər qəbul etmək olar.

Atmosfer yağıntılarının miqdarı (B) meteoroloji məlumatlar əsasında qəbul edilir. Bitkilərə verilən suyun miqdarı (B) suvarma rejiminə əsasən götürülür. Kanallardan gedən süzmə itkiləri aşağıdakı məlum ifadə ilə təyin edilir:

$$\Phi = B\left(\frac{1}{\eta} - 1\right), \quad (2)$$

burada: B – suvarmaya verilən suyun miqdarı, m^3/ha ; η – kanalların faydalı iş əmsalıdır.

Təzyiqli sularla qidalanma aşağıdakı Darsi düsturu ilə təyin olunur:

$$P = 10000 \frac{k_0}{m_0} (H_2 - H_1); \quad m^3/ha, \quad (3)$$

burada: k_0 – ayırıcı gil qatının süzmə əmsalı, $m/gün$; m_0 – ayırıcı gil qatının gücü (qalınlığı), m ; H_2 və H_1 – müvafiq olaraq təzyiqli və qrunut sularının sukeçirməyən ayırıcı gil qatının tavanından hesablanılan basqı, m ; 10000 – m-dən m^3/ha -a keçid əmsalıdır.

Torpaqdan gedən buxarlanma (U) və bitkilər tərəfindən transpirasiya (T) birlikdə ümumi buxarlanmanı təşkil edir və onun qiymətləri texniki, normativ və sorğu kitablarında verilir.

Yeraltı ilə daxil olan suyun miqdarını (Π) hesablamaq üçün əvvəlcə axın sərfi (Q) Darsi düsturu ilə təyin edilir:

$$Q = 1 m k \frac{\Delta H}{R}; \quad m^3/gün, \quad (4)$$

burada: l – axın frontunun eni, m ; m – sudaşyıcı layın gücü (orta qalınlığı), m ; k – sudaşyıcı layın süzmə əmsalı, $m/gün$; ΔH – səviyyələr fərqi (qrunut suyunun ilkin basqısı ilə quyular işləyən zaman ərazidə formalaşan qrunut suların basqısı arasındakı fərkdir), m ; R – depressiya qıfının mərkəzindən onun sonuna qədər olan məsafədir (depressiya əyrisinin radiusudur), m .

(4) düsturuna daxil olan kəmiyyətlər layihə-axtarış işləri zamanı təyin olunur və sonrakı illərdə ərazidə yerləşən müşahidə quyuları vasitəsilə dəqiqləşdirilir.

Yeraltı ilə daxil olan suyun sərfinə əsasən hər hektara yeraltı ilə daxil olan suyun miqdarı belə təyin olunur:

$$\Pi = \frac{Q t}{\omega}; \quad m^3/ha. \quad (5)$$

burada t – bir ildəki günlərin sayı ($t=365 gün$); ω – quyuların yerləşdiyi ərazinin sahəsidir, ha .

Bütün qiymətlər (1) balans tənliyində yerinə yazılaraq dinamik (bərpaolunan) ehtiyat (W) təyin edilir və sonra quyular vasitəsilə il ərzində hər hektardan götürülən suyun miqdarı (V) ilə müqayisə edilir.

Əgər bərpaolunan ehtiyat (W) quyularla götürülən suyun miqdarından (V) çox ($W>V$) və ona bərabər ($W=V$) olarsa, onda quyuların iş rejimində dəyişiklik edilmir.

Əgər bərpaolunan ehtiyat quyularla götürülən suyun miqdarından az olarsa ($W<V$), onda quyuların (və ya quyunun) iş rejimi korrektə edilir və ya quyuların məhsuldarlığı azaldılır.

Nəticə. Hazırlanmış prinsiplər qarşıya qoyulan məsələnin həllini həyata keçirməyə imkan verir və normativ-hüquqi aktların hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Topplusu, 2005-2018-ci illər.
2. Azərbaycan Respublikasında su münasibətlərinin tənzimlənməsi, su obyektlərinin istifadəsi və mühafizəsi haqqında qanunlar, qərarlar və digər normativ-hüququ sənədlər Topplusu. Bakı: 2000.
3. Əhmədşad Ə.C., Həşimov A.C. Ensiklopediya. Meliorasiya və su təsərrüfatı. Bakı: Radius, 2016, - 632 s.

4. «Meliorasiya və irriqasiya haqqında» Qanun. Bakı: 13 iyul, 2016.
5. «Meliorasiya və irriqasiya sistemlərinin istimarı və qoruyucu meşə əkinlərinin saxlanması». Bakı: 8 may, 2008.
6. 6. «Meliorasiya və irriqasiya sistemlərinin pasportlaşdırılması». Bakı: 3 yanvar, 1997.
7. Щясянов С.Т. Дренаъ, щесабаты, лайищяляндирилмяси вя истисмары. Бақы: Елм, 2009, - 236 с.
8. Аверьянов С.Ф. Борьба с засолением орошаемых земель. М.: Колос, 1987, - 288 с.
9. Костяков А.Н. Основы мелиорации. М.: Сельхозгиз, 1960, 622 с.
10. Лебедев А.В. Методы изучения баланса грунтовых вод. М.: Госгеолтехиздат, 1963-1976, 192+223 с.

ПРИНЦИПЫ ПЕРЕДАЧИ СУБАРТЕЗИАНСКИХ СКВАЖИН С БАЛАНСА НА БАЛАНС

Резюме. Статья посвящена разработке соответствующих принципов по передаче субартезианских скважин, используемых для питьевых, промышленных и коммунально-хозяйственных нужд находящихся на балансе Азербайджанского Открытого Акционерного Общества Мелиорации и Водного Хозяйства на баланс государственных организаций, физический и юридических лиц.

Ключевые слова: субартезианская скважина, баланс, анализ, правило, собственник, приём-сдача.

TRANSFER RULES OF SUBARTESIAN WELLS FROM BALANCE TO BALANCE

The sSummary. The article was dedicated to the preparation of relevant rules on the transfer of drinking, industrial and communal-household subartesian wells from the balance of Azerbaijan Land Reclamation and Water Management OJSC to government bodies, physical and juridical persons.

Key words: subartesian wells, balance, turn over, take over, rule, owner.

Redaksiyaya daxil olma: 03.01-2019-cu il
Təkrar işlənməyə göndərilmə: 18.03-2019-cu il
Çapa qəbul edilmə: 27.03-2019-cu il